

TERITORIUL «RURURBAN» REZULTAT AL ACTIVITĂȚII INDUSTRIEI MINIERE DIN ZONA VESTICĂ A ROMÂNIEI

Gabriela Pașcu*

Le territoire „rurbain” résultat de l’activité industrielle minière dans la région ouest de la Roumanie

Abstract: La révolution industrielle, dans tout l’Europe, depuis le début, a construit et a développé des villes et des villages, a changé des destins et a accentué la multi-culturalité des territoires. Au niveau européen, en ce qui concerne l’industrie minière, les activités industrielles avaient eu une origine plus ou moins lointaine et une disparition récente dans de nombreux pays, surtout dans la zone est et centrale européenne. En effet, les ressources sont limitées et leur exploitation suppose une concentration importante de forces de travail et des investissements massifs dans la technologie et les infrastructures.

Les établissements industriels créés par les compagnies minières sont les meilleures témoins des confluences entre l’économie, le sociale et le politique. Construites rapidement ces villes/villages sont d’habitude le résultat d’un planning systématique, comme réponse à des objectifs de rendement industriel et comme meilleure possibilité d’assurer la hégémonie de la classe dirigeante. Cet article désire mettre le point sur la façon de développement des territoires rururbains dans les anciennes établissements miniers petits et moyennes.

Mots clef: *rurbain, patrimoine industriel, industrie minière, petites et moyennes établissements.*

Cuvinte cheie: *rururban, patrimoniu industrial, industrie minieră, așezare mică și mijlocie.*

1. Introducere

Context – Revoluția industrială, încă de la stadiul ei incipient, a construit și a dezvoltat orașe și sate, a schimbat destine și a accentuat multiculturalitatea mai multor teritorii. La nivel european, cercetarea a demonstrat că în ceea ce privește industria minieră, aceasta a avut o origine mai îndepărtată sau mai recentă și o dispariție rapidă aproape în toate țările în cauză. De fapt, resursele subsolului sunt limitate, iar exploatarea lor presupune investiții masive în infrastructură și tehnologie. Tot acest sistem poate funcționa numai în condiții favorabile economic. Din acest punct de vedere într-o Uniune Europeană în plină reconfigurare din punct de vedere energetic, ecologic și mai nou teritorial, acest tip de exploatare nu mai poate să se integreze, cel puțin într-un viitor apropiat.

Așezările foste miniere, sunt printre cele mai importante mărturii ale confluentei dintre economie, social și politic. Construite de cele mai multe ori într-un ritm alert, sunt deseori rezultatul unei planificări sistematice și a unei arhitecturi tipizate, dar nu lipsită de calități, ca răspuns la nevoile industriale. Relațiile ce pot fi descoperite între industrie și contextul rururban românesc sunt deosebit de importante pentru înțelegerea anumitor țesuturi construite. Prin urmare o întrebare deosebit de importantă este în ce mod industria a influențat modul de creștere și de transformare a așezărilor?

Motivația principală a unui astfel de studiu este faptul că ne confruntăm cu o slabă cunoaștere a fenomenului de abandon a zonelor miniere, a modului de creștere și a patrimoniului lor, în condițiile în care în România există în total 187 de așezări foste mono – industriale¹. Contextul de astăzi ne obligă să ridicăm probleme legate de reutilizarea siturilor, stabilizarea populației, crearea de noi oportunități. Totodată, la nivel european există o slabă cunoaștere a ceea ce se întâmplă în România, în zona central estică în general.

Acest articol se va concentra pe studiul așezărilor de dimensiune medie și mică, acestea fiind cele mai vulnerabile la schimbările economice. Studiind evoluția lor istorică și modul de dezvoltare s-ar putea înțelege mai bine rolul pe care acestea l-ar putea avea în viitor sau dacă soarta lor a fost pecetluită.

* Universitatea Politehnica Timișoara, Facultatea de Arhitectură și Urbanism, Str. Traian Lalescu nr.2/A Timișoara, e-mail: pascugabi.arch@gmail.com.

¹ Rey et alii 2007.

2. Formarea teritoriului „rururban” în cadrul fostelor aşezări miniere

În primele faze de dezvoltare a societăţii europene, una dintre principalele relaţii dezvoltate dintre rural şi urban a fost aceea de producţie–consum. Industrializarea a schimbat drastic această situaţie. Într-un teritoriu mai degrabă omogen, a forţat dezvoltarea unei structuri ierarhice, din punct de vedere al scării şi funcţionalităţii. Acest lucru a avut un impact imens pe mai multe niveluri. În ceea ce priveşte economia poate fi înţeles ca o mişcare continuă între diverse sectoare de activitate. Din punct de vedere social şi al stilului de viaţă, a schimbat ritmul, cerinţele oamenilor şi modul de viaţă în sine. Din punct de vedere demografic cel mai important efect a fost generarea unei mixturi de culturi, datorită mişcărilor la nivel de populaţie, la nivel internaţional şi naţional. Prin urmare, industria şi tot ceea ce ea a reprezentat, a fost punctul de pornire pentru interacţiuni dinamice şi variate dintre urban şi rural. Teritoriul „rururban” este considerat a fi rezultatul interacţiunii dintre rural şi urban. „Rururban” este procesul de urbanizare accelerat a spaţiului rural şi presupune suprapunerea ruralului cu zone urbane periferice. Statistic, rururbanizarea poate fi interpretată ca mişcare a spaţiului urban spre spaţii cu caracteristici predominant rurale. Rururbanizarea este un proces distinct de suburbanizare ce presupune dezvoltarea continuă a teritoriului din imediata apropiere a oraşelor. Procesul de rururbanizare nu creează un spaţiu nou, ci se suprapune peste cel rural, îl modifică, dar nu îl duce la dispariţie².

Totodată, chestiunea diversităţii regiunilor europene şi cea a fostelor zone industriale este tot mai des ridicată la nivelul cercetării din ultimii ani. Pentru fostele zone industriale, industrializarea a reprezentat cel mai intens moment al dezvoltării lor. Dezindustrializarea a fost reversul medaliei. În consecinţă, există un număr foarte mare de aşezări mici şi mijlocii localizate de obicei în zone izolate, departe de „plasa de siguranţă” a marilor oraşe şi care necesită ajutor. Chiar dacă la nivel european, această problemă este una foarte importantă, la nivel naţional nu există o direcţie clară pentru realizarea de studii pragmatice şi pentru acţiuni responsabile. Politicile propuse pentru astfel de cazuri în România, au fost în cea mai bună situaţie, explorative şi intuitive, fără a se baza pe un cadru teoretic puternic sau pe analize de teren.

Aşezările foste miniere în România sunt de dimensiuni mici şi mijlocii şi sunt de obicei concentrate în zone montane, în foste văi şi bazine industriale, formând sisteme geografic – miniere. De cele mai multe ori aşezările ce fac parte din astfel de sisteme, sunt legate între ele prin fostele reţele tehnologice (influenţă reciprocă, teritoriu construit comun, urme tangibile şi intangibile moştenite de la trecutul industrial etc.).

De-a lungul evoluţiei lor pot fi identificate mai multe etape:

1. Primă etapă (sf. sec. al XIX-lea – începutul sec. al XX-lea) când dezvoltarea minieră nu a influenţat într-o mare măsură ţesutul construit existent. Populaţia nou venită a putut fi acomodată în construcţiile existente.

2. A doua etapă (perioada interbelică – anii 1948), când migraţia de populaţie dinspre alte zone ale României, cât şi din exteriorul ţării înspre centrele miniere a fost atât de mare, încât societăţile miniere au fost nevoite să construiască cartiere întregi. Acest proces a fost susţinut şi de dorinţa de stabilizare a populaţiei într-un anumit teritoriu, dar totodată şi datorită mişcării internaţionale ce susţinea astfel de acţiuni.

3. A treia etapă (1948 – anul naţionalizării industriei şi 1980) când s-au construit cartiere întregi de locuinţe colective P+2 – P+4, cu caracteristici urbane, în ţesut rural. Această etapă ar putea fi împărţită în două faze, cu influenţe arhitecturale diferite:

- Socialistă – până la începutul anilor 1960

„Dezvoltarea rapidă a industriei noastre a impus construirea a numeroase ansambluri de locuinţe pe lângă industriile în dezvoltare sau cele nou create pentru cazarea în condiţii optime a oamenilor muncii. Pentru industriile foarte importante, aceste ansambluri ajung până la mărimea unor oraşe sau chiar a unor oraşe cu o populaţie de mai multe mii de locuitori”³. Populaţia pe care puteau să o acomodeze aceste noi cartiere putea să fie cuprinsă între 500 – 7000 locuitori. Tipologiile acestor noi cartiere sau aşezări erau deosebit de variate: aşezări de serviciu (suprafaţă mică); aşezări reduse ca volum, dar totuşi mai ample decât cele anterioare, formate din locuinţe şi câteva dotări: magazine, club, cantină, cămin pentru celibatari, creşă, dispensar, cămin de zi etc.; aşezările de pe lângă industriile extractive – aveau un caracter special – acestea fiind foarte strâns legate de condiţiile de exploatare subterană, de condiţiile de

² Merlin, Choay 2010, 695.

³ Lăzărescu 1954, 1.

relief și de modul de viață al muncitorilor mineri. „Acestia doresc aproape în toate cazurile, să aibă posibilitatea de a cultiva o mică suprafață de pământ, pentru ca prin munca lor în aer liber să anihileze efectele cauzate de munca în mină asupra sănătății”⁴. Dar indiferent de tipologia în care se încadrează structura lor urbană trebuia să fie simplă și clară, să asigure muncitorilor un acces facil spre locul de muncă, rețea stradală scurtă, eliminate compozițiile abstracte, „(...) proiectanții trebuie să urmărească cu grijă realizarea unei plastici care să evite monotonia, și să creeze o personalitate a străzilor”⁵.

Valea Jiului este un exemplu de aplicare a metodelor sovietice în construcția locuințelor. „Proiectarea locuințelor pentru minierii din Valea Jiului a urmat acest drum, având deosebite posibilități de a introduce în planurile de arhitectură și rezistență procedee, materiale și calcule de construcție noi, folosite astăzi pe o scară largă în U.R.S.S.”⁶ (**Fig. 1, Fig. 2**).

• În cea de-a doua fază a acestei etape predomină blocurile de locuințe cu un regim de înălțime mai ridicat decât în faza inițială, utilizarea elementelor prefabricate – este procedeul cel mai des utilizat, preocuparea pentru spațiul public este mult redusă, la fel și preocuparea pentru detalii. În același timp au început să se utilizeze aceleași tipologii de locuințe atât la nivelul marilor orașe, cât și la nivelul așezărilor mici și mijlocii.

Toate aceste etape au lăsat urme semnificative la nivelul țesuturilor urbane sau rurale. Aceste zone ar putea fi interpretate ca prime etape de rururbanizare (exemplu: cartierul Gurabarza – comuna Crișcior – județul Hunedoara, cartierul Orașul Nou – orașul Anina – județul Caraș – Severin).

3. Prezentul așezărilor foste miniere și a zonelor lor rururbanizate

Procesul de rururbanizare a fostelor așezări miniere a avut loc datorită migrației consistente de populație, realizată rapid și într-o anumită măsură forțat. Dublarea sau chiar triplarea numărului de locuitori într-un timp scurt a lăsat urme adânci la nivelul comunităților locale. O dată cu închiderea exploatarea, aceste zone – construite pentru acomodarea noilor veniți, sunt cele mai vulnerabile datorită pierderii locuitorilor. În multe cazuri cartierele au rămas niște schelete prefabricate din beton, fără utilități, vitraje sau acoperiș (exemplu: cartierul Orașul Nou – orașul Anina – județul Caraș – Severin, cartierul Cuț – Ghelari, județul Hunedoara). „Cartierul Cuț este amplasat în sudul satului Ghelari, în apropiere de fosta mină Centrală. A fost dezvoltat ca o alveolă a așezării, cu o structură cvazirectangulară. (...) este alcătuit în principal de locuințe colective (P+3E) și câteva funcțiuni conexe – un stadion și câteva mici magazine. (...) în prezent, majoritatea acestor locuințe sunt într-un stadiu avansat de degradare, datorită neglijenței și sărăciei. Acestea sunt fie abandonate, fie ocupate de animalele sălbatice”⁷ (**Fig. 3, Fig. 4**).

Prin urmare toate acestea trec prin fenomene de contracție. „(...) contracția urbană nu ține așadar de spațiul ca atare, ci de cum este el perceput și trăit. Descreșterea propriu-zisă a spațiului nu e problema, ci din contră, efectul de spațiu superfluu, neclar și nedorit. Paradoxal, în contracția urbană, spațiul devine prea mult, nu prea puțin”⁸. Aceste așezări suferă de prea mult spațiu, prea multe clădiri neutilizate și prea puține șanse privitoare la atragerea de noi locuitori. În astfel de cazuri se pune accentul pe stabilizarea populației și stabilizarea economică mai mult decât orice alt tip de strategie.

În România, singurul moment în care se ridică problema patrimoniului minier este acela când mina este închisă sau activitatea redusă semnificativ. Înțelegem prin patrimoniu totalitatea elementelor păstrate: bucăți de țesut construit, clădiri, instalații, elemente de infrastructură etc. „Patrimoniul reprezintă un ansamblu de bunuri, materiale sau imateriale, a cărui caracteristică principală este aceea de a permite realizarea unei legături între generații, atât trecute cât și viitoare”⁹. Comunitățile nu știu de obicei cum să gestioneze aceste urme ale trecutului industrial și ajung în foarte multe cazuri să le respingă sau să le muteze pentru un câștig minim.

Patrimoniul și peisajul minier pot fi considerate o categorie aparte datorită formelor, structurilor, relațiilor cu mediul natural (vizibile și mai mult sau mai puțin invizibile) etc. Din acest motiv distrugerea elementelor de patrimoniu poate duce la pierderea coeziunii și înțelegerii teritoriului. Problema cea

⁴ Lăzărescu 1954, 1.

⁵ Lăzărescu 1954, 3.

⁶ Dima 1952, 8.

⁷ Pașcu 2015.

⁸ Vais 2016.

⁹ Vernières 2011, 8–9.

mai importantă care se ridică la nivelul acesta, este aceea a alegerii, deoarece nu poate să fie păstrat totul. După cum spunea și arhitectul Francesco Toso în cadrul primei ediții a proiectului „Mina de Idei Anina” (2014), „(...) intenția nu este aceea de a conserva totul așa cum este, ci mai degrabă de a genera o serie de intervenții controlate care să împiedice dispariția mărturiilor materiale în condițiile îmbunătățirii cadrului de viață, a sustenabilității și a nivelului de re-apropiere a locului”¹⁰.

4. Valorile patrimoniale ale teritoriului rururban minier

Puțini sunt cei care știu că în zona de vest a României, s-au dezvoltat o serie întreagă de așezări miniere, care și în prezent păstrează un impresionant patrimoniu urban și arhitectural, dezvoltat în principal datorită minei. Cele mai importante și mai bine păstrate elemente de patrimoniu minier sunt la Anina – Steierdorf (**Fig. 5, Fig. 6**), Doman, Secu, Ocna de Fier (Caraș – Severin); totodată, în județul Hunedoara se păstrează elemente patrimoniale de la situri miniere până la obiecte tehnice (utilaje, benzi transportoare, funiculare etc.) în arealul bazinului minier Valea Jiului, Brad – Crișcior (**Fig. 7**), Ghelari, Certej, Săcărâmb etc.

În ceea ce privește valorile patrimoniale ale acestor teritorii rururbanizate, sunt foarte diverse, și ele pot fi considerate adevărate peisaje culturale, ce evoluează necontrolat. „Peisajul cultural este reprezentativ pentru societatea și așezarea umană de-a lungul timpului, transformate (atât din interior cât și din exterior) sub influența condiționărilor și/sau oportunităților fizice prezente la nivelul mediului natural înconjurător și succesiunea factorilor sociali, economici și culturali”¹¹.

Principalele valori ale acestui tip de peisaj sunt acelea de mărturie a modului de dezvoltare a uneia sau a mai multor comunități într-o anumită durată de timp, cea de-a doua sunt elementele de patrimoniu industrial pe care le păstrează și cea de-a treia modul de interacțiune special dintre natură și mediul construit. Mina ridică turnuri și « statui », sapă tuneluri, dezvoltă un adevărat urbanism subteran, șerpuiește colonii, transformă munți, modelează vieți. Nu există un alt tip de industrie care să își lase o amprentă mai puternică la nivelul teritoriului.

Concluzii

Acest scurt articol dorește a fi un îndemn spre conștientizarea existenței la nivel național al acestor tipuri de teritorii, ce ascund în spatele structurilor ruginite de metal și a coloniilor șerpuite de foști mineri, valențe culturale importante. Fiind un amestec pe alocuri de rural și urban întrunesc trăsături ale ambelor tipuri.

Acestea au nevoie de o lectură interpretativă, ce de obicei poate fi realizată prin trei modalități: reconstituire (analiză documentară și studiu istoric – bibliografic, vizite în teritoriu, analize și inventariere teritorială pe diferite tipologii), deconstrucție (percepție experiențială prin analiza *in situ* a legăturilor dintre elemente – panorame recurente etc.) și interpretarea – reinterpretarea elementelor astăzi relevante pentru comunitatea locală, dar și pentru cei din exterior¹². Toate acestea pot ajuta la stabilirea unei strategii uniforme și coerente de conservare, reutilizare, regenerare și promovare a valorilor identitare.

Listă figuri

- Fig. 1 Colonie de muncitori, Uricani, Valea Jiului. Sursa: Vernescu 1952, 4.
- Fig. 2 Vedere – perspectivă, orașul Vulcan, Valea Jiului. Sursa: Vernescu 1952, 9.
- Fig. 3 Colonie de muncitori, Ghelari, jud. Hunedoara. Sursa: <http://mapio.net/pic/p-44606622/>, accesat 20 dec. 2017.
- Fig. 4 Cartierul Orașul Nou, Anina. Sursă: Mina de Idei Anina, 2015.
- Fig. 5 Centrala termoelectrică Anina, Paolo Mazzo. Sursa: Mina de Idei Anina, 2017.
- Fig. 6 Puțul I Anina, Paolo Mazzo. Sursa: Mina de Idei Anina, 2015.
- Fig. 7 Colonia Gurabarza. Sursa: Pașcu Gabriela.

¹⁰ Țiganea, Pașcu 2017, 41.

¹¹ Operational Guidelines.

¹² Mihăilescu 2016.

Bibliografie

- Lăzărescu 1954 Lăzărescu C., *În legătură cu proiectarea aşezărilor muncitoreşti*. În: *Arhitectura RPR*, 1954, nr. 8, p. 1–7.
- Merlin, Choay, 2010 Merlin P., Choay F., *Dictionnaire de l'urbanisme et de l'aménagement*, Paris, 2010.
- Mihăilescu 2016 Mihăilescu V., *Despre peisajul cultural*. În: *Dilema Veche*, nr. 633, 7–13 aprilie 2016. <http://dilemaveche.ro/sectiune/situatiunea/articol/peisaje-culturale>, accesat 10 ian. 2018.
- Operational Guidelines The Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention, july 2013 – <http://whc.unesco.org/en/guidelines/>, accesat 10 ian. 2018.
- Paşcu 2015 Paşcu G., *Le Patrimoine industriel–minier facteur de développement territorial. Complexité et enjeux en Roumanie, en comparaison avec la France et la Grande – Bretagne.*, Timişoara, 2015.
- Rey *et alii* 2007 Rey Violette, Groza Octavian, Ianoş Ion, Pătroescu Maria, *Atlasul României*, RAO, Bucureşti, 2006; republicată în franceză în 2007 (La Documentation française).
- Țiganea, Paşcu, 2017 Țiganea Oana, Paşcu Gabriela, *Peisajul industrial Anina: Reprezentări şi interpretări patrimoniale*, Alba Iulia, 2017.
- Vernescu 1952 Vernescu D., *Proiectarea complexă a locuinţelor din bazinul carbonifer al Văii Jiului*. În: *Arhitectura RPR*, 1952, nr. 6, 7, p. 3–7.

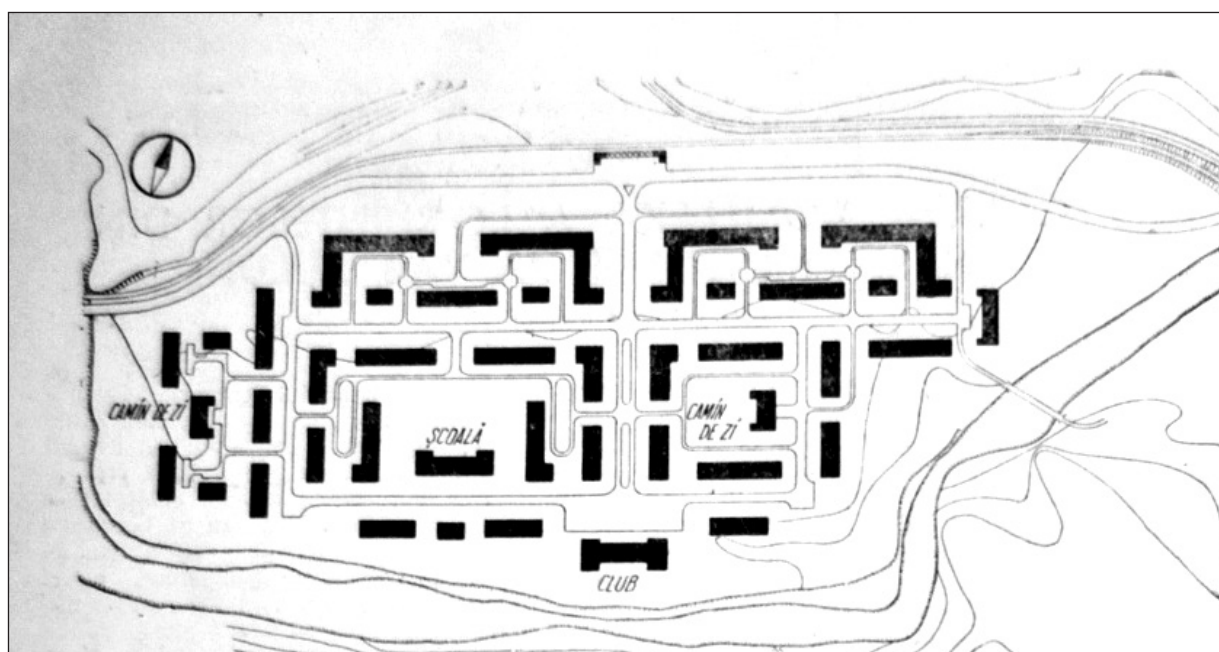

Fig. 1

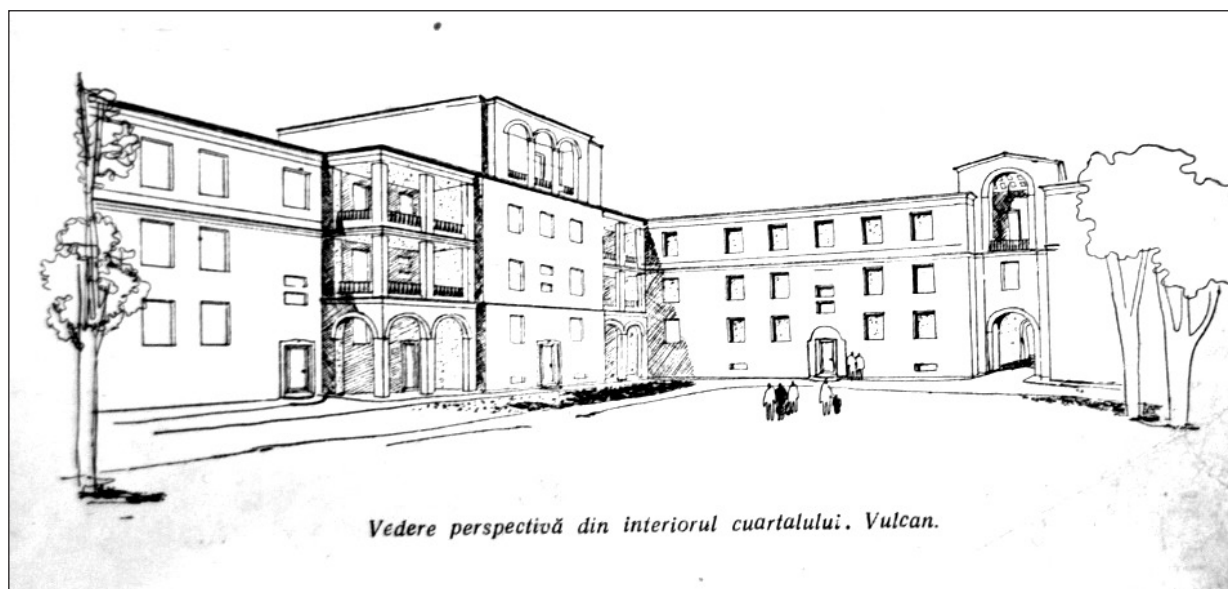

Fig. 2

Fig. 3

Fig. 4

Fig. 5

Fig. 6

Fig. 7